

Vít Dočkal: Vratký vzlet Fénixe. Československá strana lidová 1988-1990. Brno: Mezinárodní politologický ústav Masarykovy univerzity v Brně, 2004, 79 stran, ISBN 80-210-3587-0

Vratislav Dostál

Pro vznik nového politického systému České republiky měly rozhodující význam události, k nimž došlo po 17. listopadu 1989. Povaha procesu tranzice politického systému má vliv na genezi jednotlivých politických stran a jejich vzájemné interakce, tedy na stranický systém jako celek. Po pádu komunistického režimu se u nás objevilo šest typů politických útvarů, přičemž jejich typologizaci lze provést na základě jejich původu: 1. bývalá hegemonická strana, tj. komunisté; 2. široké demokratické hnutí Občanské fórum (OF) a jeho nástupnické politické subjekty; 3. obnovená sociální demokracie (ČSSD); 4. strany vzniklé z malých neoficiálních nebo disidentských skupin; 5. zcela nově vzniklé strany; 6. bývalé historické, tradiční strany, které existovaly v období první republiky a které byly po převzetí moci komunisty v roce 1948 donuceny hrát roli satelitů podřízených komunistům (srov. Novák 2004: 263-267). Pokud si tyto tradiční strany chtěly zachovat relevanci v novém politickém systému, musely nastoupit cestu ke své očistě. Předpokladem takovéto reformy byla jednak výměna zkompromitovaných stranických špiček, jednak redefinice ideové identity, například skrze navázání na předválečné demokratické tradice, a tedy jakési znovuobjevení vlastních myšlenkových kořenů.

Mezi tradiční historické strany patří také Československá strana lidová (ČSL) o jejíž demokratizaci v období tranzice českého politického systému z nedemokratického režimu na režim demokratický pojednává kniha Víta Dočkala „*Vratký vzlet Fénixe – Československá strana lidová 1988–1990*“. Jde o text spíše historického charakteru, který je deskripcí demokratizační přeměny ČSL, kdy se tato strana z pozice člena Národní fronty stala důležitým systémovým aktérem v období přechodu k demokracii. Tento dějinný proces je zasazen do období od léta 1988 po mimořádný sjezd strany v září 1990, který dle autora reformu lidovců dovršil.

Hlavním metodologickým nástrojem této případové studie je, řekněme standardně, práce s primárními prameny (archiv KDU-ČSL), denním tiskem a s povážlivě velice skromným výčtem odborné literatury. Naopak za nepřiliš časté lze považovat použití takových pramenů, jako jsou

rozhovory s osobnostmi, které se spolupodílely na zkoumaném předmětu. Jinými slovy autor provedl (pouhopouhé) dva rozhovory s tehdejšími představiteli ČSL, jejichž vzpomínky mu byly jedním z důležitých zdrojů k popisu a rozboru daných historických událostí. Takto limitovaný výčet použitých pramenů determinuje povahu textu, což je třeba okomentovat předtím, než se budu zabývat samotným obsahem. Dovolím si dvě krátké poznámky ke zdrojům textu a jejich využití.

Zaprvé, i když přijmeme práci s takovými prameny, jako jsou rozhovory za metodologicky akceptovatelný přístup, musíme konstatovat, že by bylo třeba tyto rozhovory provést s mnohem větším počtem aktérů, bylo by třeba konfrontovat vícero vzpomínek a interpretací tehdejších událostí, a to nejméně ze dvou důvodů. Jednak každý jednající aktér pouze participuje na tkanivu politických záležitostí. I když zasahuje do dění s jistou představou či ideou o požadovaném výsledku, žádný z aktérů není schopen domyslet, natož kontrolovat celkovou souvislost, a ani důsledky svého jednání, jež jsou určovány reakcemi a jednáním ostatních aktérů. Takto chápaná povaha politického procesu má dalekosáhlé důsledky ve vztahu k zodpovědnosti jednajících a ovšem ve vztahu k hodnocení jistého politického procesu, a to jak samotnými aktéry, tak nezávislým pozorovatelem. Dále je přirozené, že oba aktéři (Josef Bartončík a Břetislav Daněk), kteří poskytli rozhovor k tehdejší události, nepopisovali pouze daný úsek příběhu, ale také hodnotili jeho průběh a výsledky, hovořili o rolích, které hráli nebo chtěli hrát. A vzpomínali. Avšak vzpomínka člověka není s to zachytit proces ve všech jeho kontextech, nýbrž pouze skrze svou vlastní roli a s ní související optikou. V neposlední řadě je třeba konstatovat, že rozhovory se uskutečnily v prosinci 2001, tedy po více než deseti letech od popisovaných událostí. Je tedy nezbytně nutné počítat s časovým faktorem v souvislosti s fenoménem lidské paměti a zapomínání. Tudíž způsob interpretace událostí, přirozená selekce vzpomínek a s tím související hodnocení sebe i oponentů je nutným výstupem takového rozhovoru. Mám za to, že tyto faktory do značné míry vznášejí pochybnost nad dvěma rozhovory jako zdroji interpretace politického procesu.

Za druhé, běží-li o použití archivních materiálů jakožto primárního zdroje pro studium historických událostí, obecně nelze nic namítnout. Avšak v souvislosti s první poznámkou si dovolím poznamenat, že pro analýzu proměny pozice, byť pouze jednoho prvku stranické soustavy, nelze odhlížet od ostatních prvků. Tato poznámka dle mého platí i pro případové studie. Jinými slovy, systém politických stran není ze své povahy statický, nýbrž se neustále proměňuje a vyvíjí, a to nikoli pouze obsahově, ale zpravidla i formálně. Tato dynamika je zachytitelná jakožto souhrn interakcí v daném politickém prostředí, což znamená, že např.

proměna identity jednoho prvku stranické soustavy bezprostředně souvisí s proměnou prvku jiného a je reakcí na tuto proměnu, čili bez zohlednění této vazby-interakce není změna identity zkoumaného prvku zachytitelná a vysvětlitelná ve všech aspektech. Jednoduše to, že se mění funkce, vlastnosti či identita jednotlivých stranických subjektů, nemusí být vysvětlitelné pouze vnitřními zdroji. Koneckonců pro vývoj politických stran mohou být (spolu)určující i faktory vysloveně konjunkturální povahy spjaté například se změnami strategií realizovaných ostatními stranicko-politickými aktéry (srov. Fiala, Strmiska 2001a). Takto složitý a dynamický proces je tedy zachytitelný s přihlédnutím nejen k „vnitřním“ ale i k „vnějším“ faktorům, protože i takový proces, jako je přijetí, odmítnutí či změna určitých prvků ideové identity a s nimi spjatých vzorců politické legitimizace, je závislý na vývoji konfigurací probíhajících současně v různých rovinách (srov. Fiala, Strmiska 2001b). Z toho logicky vyplývá, že i v případě deskripce proměny pouze jednoho prvku stranické soustavy je nutná analýza prostředí, ve kterém se daný proces odehrává, a výzkum interakcí zkoumané strany k ostatním prvkům (a tedy např. i k jejich archivním materiálům) stranické soustavy, které ovlivňují průběh a podobu sledované proměny. Důsledkem nezohlednění těchto výchozích teoretických tezí v textu je výrazné zúžení optiky a vytržení mnoha dějů odehrávajících se v několika rovinách z jejich společensko-politického kontextu. Proces demokratizace ČSL v podstatě autor personifikuje na několik vůdčích postav uvnitř strany (např. Richard Sacher a Josef Bartončík), a tudíž zaměřuje svou pozornost na jejich mocensko-politický boj, aniž by vysvětlil ideové podhoubí ve straně, ze kterého tyto spory a tento boj vznikly, natož aby poukázal na to, jaké alternativy v jednotlivých politikách preferovali jednotliví aktéři ve vztahu k ostatním stranickým subjektům. Tento nedostatek považují za determinující pro povahu recenzované publikace, a tudíž bude ještě níže několikrát vzpomenut v komentáři k samotnému obsahu textu.

Periodizace a typologizace opozičních proudů uvnitř ČSL v období před listopadem 1989 je nastíněna a argumentována logicky a přesvědčivě:

- a) před létem roku 1988 vycházela otevřená nespokojenost s vedením strany z aktivit nečlenů ČSL – logicky měla tato kritika povahu morálních, duchovních či křesťanských apelů, nicméně otázky politické zde absentovaly;
- b) po létě roku 1988 se začíná formovat otevřená opozice přímo ve straně, s čímž souvisí formulace jistých reformních politických nároků. Zatímco před létem roku 1988 byly subjekty nespokojenosti prostí věřící občané, po létě se do popředí dostávají přímo členové ČSL, jejichž nároky se přesunuly na politickou úroveň (např. svolání mimořádného sjezdu);

- c) vznik pražské reformní iniciativy „Křesťané pro přestavbu“ v průběhu podzimu 1988, jejíž podpora nicméně nebyla zdaleka jednoznačná;
- d) paralelní opozice v ČSL, čímž je zachycen aspekt jihomoravské reformní skupiny;
- e) druhá a konečná fáze pražského reformního hnutí v podobě tzv. Obrodného proudu, který vznikl 14. 10. 1989. Zatímco do léta 1989 se dokumenty opozičních reformních sil stavěly kladně k autoritě Národní fronty, a tudíž vyjadřovaly podporu socialistickému zřízení, pak v létě 1989 mají dokumenty v této otázce neutrální charakter a po vzniku Obrodného proudu až do 17. 11. 1989 se jeho rezoluce o politické situaci nezmiňují vůbec.

Takováto geneze jednotlivých fází opozičních proudů v ČSL by si nicméně zasloužila zasazení do širšího rámce. Jaká byla situace před létem 1988 v Národní frontě a v samotné KSČ? Jak reagovaly ostatní strany Národní fronty na procesy uvnitř ČSL, pokud vůbec? Jaký byl ohlas mezi členy samotné ČSL na náznaky demokratizačních tendencí? V neposlední řadě, z jakých ideově-programatických myšlenek tyto reformní snahy vycházely, na co navazovaly a proč? Čili s jakými myšlenkami chtěla ČSL oslovit společnost po pádu komunistického režimu? Jak bylo výše konstatováno, autor se omezil pouze na proces výměny stranických kádrů. Popsal příběh těch, kteří se měli po listopadu stát špičkami ve straně, přičemž zaznamenal jisté, spíše osobní, peripetie těchto dějů.

Pro období od listopadových událostí, přes V. stranický sjezd v dubnu 1990, tzv. aféru Bartončík, první svobodné parlamentní volby, až po mimořádný sjezd strany v září 1990 pro text platí, že změny v ČSL jsou v nezbytně nutné, avšak v nedostačující míře konfrontovány se společensko-politickou situací a jejich dynamikou, na kterou ostatně (viz výše) musela strana, která si chtěla i v budoucnu zachovat relevanci, nějakým způsobem reagovat. Ihned dodejme, že se autor povětšinou spokojuje s pouhým konstatováním faktů až heslovitostí, aniž by se pokoušel o vysvětlení či analýzu. Dovolím si ocitovat: „Oproti jiným subjektům Národní fronty dokázala ČSL o tomto novém image vcelku úspěšně přesvědčovat a ve velmi krátkém čase se dokázala adaptovat na společenské změny... Schopnost adaptace ČSL je nutno vnímat v širších souvislostech, a to hlavně v tradici lidové strany přizpůsobovat se. S lehčí mírou nadsázky by bylo možno říci, že právě tato schopnost je pojmovým znakem lidové strany v českém prostředí.“ (s. 48–49 ad.) Proč tomu tak je? O jakém image autor píše? Které sociální segmenty úspěšně lidovci přesvědčovali? A v čem tato kvalita spočívá? Je to stabilní voličskou základnou, ideovou kontinuitou či naopak diskontinuitou, vztahuje se to pouze k vnitřnímu vývoji strany nebo k vývoji jejich interakcí s jinými stranicko-politickými aktéry, anebo to má vztah k širšímu socio-kulturnímu prostředí?

Deskripce předvolební a povolební situace se logicky vcelku obšírně věnuje známé aféře Bartončík (Rakouský časopis Profil otiskl 14. 5. 1990 článek, v němž byl předseda ČSL obviněn ze spolupráce s StB), přičemž ideově-programovému vymezení ČSL je věnován výrazně menší prostor. Opět se nabízí několik otázek, které zůstaly nevyužitou příležitostí. Např. jaké ideové proudy byly tehdy přítomny ve straně a jaké byly navrhovány strategicko-taktické předvolební postupy? Proč, z jakého důvodu ČSL uzavřela předvolební koalici? Jaký byl předvolební vztah k ostatním politickým stranám, především pak ke klíčovému subjektu, tj. k OF? O kterého voliče se ČSL ucházela a kdo pro ni byl ve vztahu k voličům největší konkurence? V textu je sice na několika řádcích nastíněn přijatý program, který byl východiskem pro volby v červnu 1990, přičemž je zde konstatována jeho značná obecnost, avšak bez hlubšího rozboru. Nicméně mám za to, že ideový profil je pro křesťansky orientovanou stranu klíčová otázka ve vztahu ke svým členům, voličům a tedy k celé společnosti, a to nejméně ze dvou důvodů. Zaprvé předpokladem relevance, tedy volební úspěšnosti křesťanské politické strany jsou krom jiného jisté predispozice společnosti akceptovat subjekt s náboženskou identitou, přičemž vazba mezi touto identitou a relevancí je značná, obzvláště zohledníme-li význam náboženského poselství v současné době. Za druhé s tímto úzce souvisí dilema, které stojí před každou křesťanskou stranou. Aby si tato strana udržela hlasy aktivních katolíků, musí důsledně projevovat svoji „křesťanskost“, avšak důsledné zastávání této linie pravděpodobně neuspokojí a nepřiláká potencionální voliče preferující spíše (nábožensky) liberálnější postoje. Jinak řečeno uspokojení voličů, pro které je zohlednění křesťanských a konzervativních hodnot v politice prioritou, problematizuje oslovení dalších voličů. Jakým způsobem a zda vůbec byla tato dilemata vnímána uvnitř strany a jaké bylo navrhováno jejich řešení jednotlivými stranickými aktéry, se v textu nedočteme. Otázka problematiky ideového směřování ČSL, z toho vyplývajících možností či omezení stran předvolební strategie a s tím související potenciál strany pro volby zde není analyzován. Autor si vystačil konstatováním volebních výsledků a z toho vyplývajících pozicí ČSL po volbách 1990.

Závěr knihy je věnován situaci uvnitř ČSL v souvislosti se zpochybněným kreditem tehdejšího předsedy strany Josefa Bartončíka po parlamentních volbách. Autor nejdříve konstatuje, že bezprostřední reakce jednotlivých členů a uskupení v ČSL nemohla výrazněji ohrozit Bartončíkovo postavení, aby posléze celou problematiku personifikoval do sporu mezi Richardem Sacherem a Josefem Bartončíkem: „spor J. Bartončíka a R. Sachera, který byl pravděpodobně mocensky orientován v souvislosti s mimořádným sjezdem ČSL (mělo zde dojít k volbě nového vedení), nakonec skončil tristně pro oba. Byl to právě mimořádný sjezd v září 1990, nikoliv V. sjezd v dubnu téhož roku, který se stal oním milníkem ve vývoji ČSL.“ (s. 72 ad.)

Jak známo, předsedou strany byl tehdy zvolen Josef Lux. Tímto konstatováním kniha končí, aniž by bylo alespoň naznačeno, s jakými projekty ohledně směřování ČSL jednotliví kandidáti vstupovali do boje o předsednické křeslo a jakou vizí si získal hlasy delegátů sjezdu nově zvolený předseda Josef Lux. Tudiž se čtenář nedozví, v čem spočívá dovršení demokratizace ČSL právě tímto sjezdem, samozřejmě odmyslíme-li fakt, že namísto bývalého předsedy byl zvolen předseda nový.

Politika je komplexní aktivita mnoha aktérů odehrávající se v mnoha rovinách na pozadí společenské reality a její dějinné linie, přičemž by měla směřovat k urovnání konfliktů a zájmů jednotlivých aktérů. Úloha a funkce politických stran pak spočívá, krom jiného, právě ve vyjadřování a integrování těchto zájmů a potřeb do institucionalizovaného rámce politické soutěže a spolupráce. Předpokladem k tomu, aby politická strana mohla tyto funkce plnit, je programatika strany, která formuluje ideová východiska a z nich plynoucí konkrétní politiky, dále voličská klientela akceptující daný program, který je krom jiného slučitelný s jejími zájmy, a samozřejmě důvěryhodní politici, kteří zosobňují a prosazují zájmy voličské klientely a program strany, na jehož základě byli nejdříve stranou, posléze voliči legitimizováni k jeho realizaci. Jak vidno, běží o provázaný a mnohvrstevnatý proces. Pokud je deskripce jakéhokoli politického střetu vyvázána z těchto tkaniv souvislostí, vidíme pouze mocensko-politický boj jednotlivců, případně skupin, o pozice, a to bez jakékoli vazby k ostatním rovinám. Recenzovaná publikace právě takto zjednodušuje demokratizaci ČSL na pouhou personální očistu vedení strany. Proces nahrazení „starých kádřů“ novými osobnostmi je zkoumán pouze skrze optiku politického boje o stranické pozice, tudíž demokratizační proměna ČSL je popsána bez vztahu jak k voličům a členům strany, tak bez alespoň náznaku vztahu k ostatním prvkům stranické soustavy. V neposlední řadě chybí také analýza geneze ideové profilace ČSL umožňující jednak určit dobu završení zkoumaného procesu, tj. demokratizace ČSL, jednak ozřejmit její obsahovou stránku. Nezbyvá než konstatovat, že kniha Víta Dočkala je do značné míry nevyužitou příležitostí, a tudíž také výzvou k dalšímu zkoumání tranzice ČSL v období po listopadu 1989.

Literatura

- Fiala, Petr; Strmiska, Maxmilián (2001a): Kontinuita a diskontinuita českých stranicko-politických systémů. *Středoevropské politické studie*, roč. III, č. 1 (<http://www.iips.cz/seps>).
- Fiala, Petr; Strmiska, Maxmilián (2001b): Pojetí stranicko-politických rovin v postkomunistickém středoevropském a východoevropském kontextu. *Středoevropské politické studie*, roč. III, č. 4 (<http://www.iips.cz/seps>).
- Fiala, Petr; Strmiska, Maxmilián (2001c): Spřízněny volbou? Křesťansko-demokratické a křesťansko-nacionální strany v postkomunistických pluralismech. *Politologický časopis*, roč. VIII, č. 3, s. 279–286.

Novák, Miroslav (2004): Geneze a problémy českého stranického systému. In.: Novák, Miroslav; Lebeda, Tomáš a kol.: *Volební a stranické systémy. ČR v mezinárodním srovnání*. Dobrá Voda u Pelhřimova: Vydavatelství Aleš Čeněk, s. 253–292.